

«LA COMUNITAT DELS CONGREGATS». ESTUDI DE L'ARREL *qhl* EN LA BÍBLIA HEBREA

Joan FERRER COSTA

*Al savi Enric Cortès,
el meu mestre*

Summary

This study considers the meaning of the word 'ekklesia' in the OT. The Septuagint shows that it is a translation of the Hebrew word qahal, which is examined here from a philological point of view. It is especially interesting to note that *qhl* is not a word that is borrowed from other cultures but is a neologism in the language and thought of the biblical people of Israel. An analysis of the most significant occurrences of words with the root *qhl* leads to striking theological conclusions: the meaning of the word 'ekklesia' in the NT comes from the strong meaning that the Hebrew Bible gives to the texts that speak of the 'congregation' with reference to Israel as a community gathered around the Lord, especially in connection with his word and with the praise that those who feel called to be members of the gathered people address to him.

Key words: 'ekklesia', *qhl*, Hebrew Bible, Septuagint, 'congregation'

Paraules clau: "ekklesia", *qhl*, Bíblia hebrea, Septuaginta, assemblea

1. És ben sabut que el mot *església* es troba documentat en català des dels primers textos escrits, en el segle XII, i que prové del llatí tardà *ecclesiā*, i aquest, del grec *ekklesiá*, «assemblea». ¹ Els primers escriptors cristians de

1. J. COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. III, Barcelona: Curial – Caixa de Pensions "La Caixa" 1982, pp. 586-589; J. BRUGUERA, *Diccionari etimològic*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1996, p. 339.

Joan FERRER COSTA, «La comunitat dels congregats». Estudi de l'arrel *qhl* en la Bíblia hebrea», en *Església i comunitats jueves i cristianes en el món bíblic i postbíblic* (ScrBib 16, Barcelona: ABCat – FTC – PAM 2017, pp. 11-25)

llengua llatina van transcriure en el seu alfabet un mot fonamental, constituït de l'experiència cristiana:

Ens ha fet conèixer el seu disseny secret (τὸ μυστήριον), la decisió benèvola que havia pres per executar-la en la plenitud dels temps: ha volgut unir en el Crist totes les coses, tant les del cel com les de la terra. En Crist hem rebut la nostra part en l'herència; ens hi havia destinat el disseny d'aquell qui tot ho duu a terme d'acord amb la decisió de la seva voluntat. Volia que fóssim lloanç de la seva glòria, nosaltres que des del principi tenim posada en Crist la nostra esperança. En ell, vosaltres vau escoltar la paraula de la veritat, l'evangeli que us salva. En ell heu cregut i heu estat marcats amb el segell de l'Esperit Sant promès (Ef 1,9-13).

En aquest text de la Carta als Efesis, la paraula església no hi surt, però se'ns descriu la seva realitat i el seu sentit: es tracta d'un misteri que prové de la voluntat de Déu i que troba una manifestació concreta en la història de les comunitats de dones i homes seguidors del Senyor Jesús ressuscitat escampades per tota la terra al llarg de la història.

L'Església remet originàriament a Jesús, que és qui crida i convoca al seguiment.² Davant aquesta constatació, cal ser conscient del problema hermenèutic i històric que suposa fer una recerca en la Bíblia hebrea sobre les arrels d'una realitat que remet a una persona que neix en un estadi posterior de la història. Aquest fet és per mi una dada bàsica per a qualsevol estudi de la Bíblia hebrea des de la perspectiva cristiana. Es tracta d'un fenomen hermenèutic singular: la llum que permet de llegir amb plenitud de sentit la Bíblia prové del misteri de la resurrecció del Senyor. Es tracta d'una realitat en cert sentit paradoxal: un fet històric posterior ens aporta la llum necessària per a comprendre les narracions que es refereixen a un passat cronològicament anterior però significativament present.³ En l'experiència cristiana, l'«avui» centrat en l'experiència del misteri de Crist viscut en la comunitat Església aporta sentit.⁴

Aquesta tessitura, però, ens fa entendre que cercar les arrels veterotestamentàries de l'Església és, d'entrada, una opció hermenèutica molt precisa: en la Bíblia hebrea hi trobem sempre la presència de Déu que parla i que

2. S. MADRIGAL, «La Iglesia y su misterio», en A. CORDOVILLA (ed.), *La lógica de la fe. Manual de Teología Dogmática*, Madrid 2013, pp. 395-496.

3. És fonamental en aquest sentit P. RICOEUR, *L'Herméneutique Biblique*. Présentation et traduction par François-Xavier Amherdt, Paris 2005.

4. «Le sens no se trouve donc pas derrière le texte ni dans la pensée de son auteur, mais dans ce que Ricoeur nomme «l'orient de texte» (p. 156), c'est-à-dire le monde du texte qui se lève dans l'interprétation», en J. GRONDIN, *Paul Ricoeur*, Paris 2013, p. 96.

vol ser escoltat i, per això, congrega una comunitat, la dels fills d'Israel, que té per missió i sentit entrar en aquesta mena de relació amb el Senyor. Veure que aquest és el sentit de l'Església de Jesucrist, que trobem en els escrits del Nou Testament és situar-se dins d'una òptica hermenèutica —absolutament legítima— que ja és cristiana i que, per tant, ja ha deixat de ser jueva.

2. Les recerques sobre el mot *ekklêsía* en la Septuaginta⁵ ens mostren que aquest mot és gairebé sempre una traducció de l'hebreu *qahal*,⁶ mot singular que ens ha de permetre de fer una aproximació al que podríem anomenar les arrels veterotestamentàries de l'Església. L'aproximació que seguirem serà filològica.⁷ Estem convençuts que l'anàlisi precisa dels mots ens ofereix en aquest cas la millor perspectiva per a seguir la pista de les imatges i dels pensaments que hi ha darrere del mot.

S'imposa una primera constatació en perspectiva filològica: l'arrel *qhl* apareix com un nom originari de la tradició d'Israel. No és una idea que la Bíblia hagi manllevat d'altres cultures,⁸ sinó que *apareix com una novetat en la llengua i, probablement, en el pensament del poble d'Israel*.

Troblem documentats els mots següents pertanyents a aquesta arrel: קהל *qahal* [123x] «assemblea, congregació»; קהל *QHL* nifal [19x]; קהל *QHL* hifil [20x]; קהלה *qehil-là* [2x]; קהלת i קהלת *Qohèlet* [7x]; i מקהל* *maqhel* [2x].

5. «Iglesia», DEB, 743-748; «ἐκκλησία», en H. BALZ – G. SCHNEIDER (eds.), *Diccionario exe-gético del Nuevo Testamento*, vol. 1, Salamanca 1996, col. 1250-1267.

6. Notem que un sinònim freqüent de *qahal* emprat per a la tradició sacerdotal és *edà*, que és un terme tècnic usat per a aquesta tradició amb vista a designar la comunitat aplegada al voltant de l'*ohel mo'ed*, «la tenda del trobament». El mot té diversos sentits en la Bíblia hebrea. Segons el *Diccionari hebreu bíblic-català, arameu bíblic-català* de J. FERRER – D. FERRER – J. V. NICLÓS (en premsa), té els valors següents:

קהל | [148] n. f. — cons. עדה Jt 14,8, cons. suf. עדהי Jb 16,7, עדהי Sl 74,2, עדהי Nm 16,5 — 1. «assemblea», «comunitat» (עדת ישראל): «la comunitat d'Israel» (Ex 12,3); «tota l'assemblea de la comunitat d'Israel» Ex 12,6; עדה יהוה, «la comunitat del Senyor» (Nm 27,17); «i tota l'assemblea d'Israel» (1Re 8,5) — 2. «aplec», «companyia» (בְּעֵדָה) «en l'aplec dels justos» (Sl 1,5) — 3. «banda», «partidaris» (אֶל־קָרָה וְאֶל־כָּל־עֵדָתוֹ): «a Corè i a tots els seus partidaris» (Nm 16,5) — 4. «companyia» (כָּל עֵדָה): «tota la meua companyia» = «tots els qui m'envoltaven» (Jb 16,7); בְּעֵדָת־אֵל, «en la companyia de Déu» = «en l'assemblea divina o consell de Déu» (Sl 82,1) — 5. עדה רבוניים, un «eixam» (grup nombros) d'abelles (Jt 14,8).

7. «קהל», en E. JENNI – C. WESTERMANN (eds.), *Theological Lexicon fo the Old Testament*, vol. 3, Peabody (MA) 1992, pp. 1118-1126; «קהל», en W. A. VAN GEMEREN, *Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, vol. 3, Grand Rapids (MI) 1997, pp. 888-892; «קהל», en D. J. A. CLINES (ed.), *The Dictionary of Classical Hebrew*, vol. 7, Sheffield 2010, pp. 205-208.

8. Ni el mot ni l'arrel no apareixen en ugarític, fenici o arameu antic; l'hebreu i l'arameu postbíblics i el siríac el manlleven de la llengua de la Bíblia.

Per llibres, es troben distribuïts segons la taula següent:

<i>Qahal</i>	Gn 28,3; 35,11; 48,4; 49,6; Ex 12,6; 16,3; Lv 4,13.14.21; 16,17.33; Nm 10,7; 14,5; 15,15; 16,3.33; 17,12; 19,20; 20,4.6.10.12; 22,4; Dt 5,22; 9,10; 10,4; 18,16; 23,2.3.4.9; 31,30; Js 8,35; Jt 20,2; 21,5.8; 1Sa 17,47; 1Re 8,14.22.55.65; 12,3; 1Cr 13,2.4; 28,8; 29,1.10.20; 2Cr 1,3.5; 6,3. 12.13; 7,8; 20,5.14; 23,3; 24,6; 28,14; 29,23.28.31.32; 30,2.4.13.17.23.24.25; 31,18; Esd 2,64; 10,1.8.12.14; Ne 5,13; 7,66; 8,2.17; 13,1; Jb 30,28; Sl 22,23.26; 26,5; 35,18; 40,10.11; 89,6; 107,32; 149,1; Pr 5,14; 21,16; 26,26; Jr 26,17; 31,8; 44,15; 50,9; Lm 1,10; Ez 16,40; 17,17; 23,24.46.47; 26,7; 27,27.34; 32,3.22.23; 38,4.7.13.15; Jl 2,16; Mi 2,5 ⁹
<i>QHL nifal</i>	Ex 32,1; Lv 8,4; Nm 16,3; 17,7; 20,2; Js 18,1; 22,12; Jt 20,1; 2Sa 20,14; 1Re 8,2; 2Cr 5,3; 20,26; Est 8,11; 9,2. 15.16.18; Jr 26,9; Ez 38,7
<i>QHL hifil</i>	Ex 35,1; Lv 8,3; Nm 1,18; 8,9; 10,7; 16,19; 20,8.10; Dt 4,10; 31,12.28; 1Re 8,1; 12,21; 1Cr 13,5; 15,3; 28,1; 2Cr 5,2; 11,1; Jb 11,10; Ez 38,13
<i>qehil-là</i>	Dt 33,4; Ne 5,7
<i>Qohèlet</i>	Coh 1,1.2.12; 7,27; 12,8.9.10
<i>Maqhel</i>	Sl 26,12; 68,27.

Marcats de color gris apareixen els passatges en què la Septuaginta tradueix *qahal* per *ekklèsia*.

I mirat des de la perspectiva dels llibres, ens surt la taula següent:

	<i>qahal</i>	<i>QHL nifal</i>	<i>QHL hifil</i>	<i>qehil-là</i>	<i>Qohèlet</i>	<i>maqhel</i>
Gn	4					
Ex	2	1	1			
Lv	5	1	1			
Nm	12	3	6			
Dt	11		3	1		
Js	1	2				
Jt	3	1				
1Sa	1					
2Sa		1				
1Re	6	1	2			
Jr	4	1				
Ez	15	1	1			
Jl	1					

9. Les negretes indiquen que el mot apareix dues vegades en el mateix verset.

Mi	1					
Sl	9					2
Jb	1		1			
Pr	3					
Coh					7	
Lm	1					
Est		5				
Esd	5					
Ne	5			1		
1Cr	7	3				
2Cr	26	2	2			
Total	123	19	20	2	7	2

Notem l'absència d'ocurrències en 2Re, Is; en el llibre dels Dotze profetes sols apareix una vegada en Jl i en Mi, i torna a ser absent en Rt, Ct i Dn.

És interessant notar les ocurrències següents del mot *qahal* en Sir hebreu:

- 11,6(B) ובקהל טעם שפוט, «i en l'assemblea (amb) prudència jutja»
- 15,5(A) ובתוך קהל תפתח פיו, «i enmig de l'assemblea obrirà la seva boca»
- 44,15(B) ותהלתם יספר קהל, «i l'assemblea dirà la lloança d'ells»
- 46,7(B) להתיצב בפרע קהל, «per resistir al desenfrenament de l'assemblea»
- 50,13(B) נגד כל קהל ישראל, «davant de tota l'assemblea d'Israel»
- 50,20(B) אז ירד ונשא ידיו על כל קהל ישראל, «llavors baixava i aixecava les mans | sobre tota l'assemblea d'Israel»

3. El mot *qahal* té una notable riquesa semàntica. Podem establir quatre àmbits segons la realitat congregada o aplegada: *a)* els israelites; *b)* els no israelites; *c)* els «sants»; *d)* les «ombres» o «els esperits».

3.1. *Els israelites es congreguen amb propòsits específics*

En Nm 22,4 trobem que Moab —personificació dels moabites— considera davant els ancians de Madian que el poble d'Israel que es troba en el seu territori, a la Transjordània, és una «assemblea» («munició de gent», «horda», «multitud» són els sentits que hi donen les grans traduccions) que inquieta perquè té una presència que «lleparà o esbrostarà» el territori.

El Dt ens parla d'«el dia de l'assemblea» (9,10; 10,4; 18,16), quan el poble dels israelites ha estat congregat al peu de la muntanya de l'Horeb per a rebre les «Deu paraules» que el mateix Senyor havia escrit i que els van ser lliurades per mans de Moisès.

El llibre dels Jt parla de «l'assemblea del poble de Déu»: van presentar-s'hi els «angles» o «caps» de tot el poble, de totes les tribus d'Israel. Es tracta d'un aplec d'homes capaços d'estirar o treure l'espasa, és a dir, de combatre. Aquesta assemblea de combatents per a la guerra o la conquesta apareix també en les altres ocurrències del mot en el llibre dels Jt i de 1Sa.

En 1Re 8,65 (II 2Cr 7,8), «una gran assemblea» celebra una festa —que ha de ser la dels Tabernacles— en el moment de la dedicació del temple que ha construït Salomó. Està composta per gent de tot el gran regne: des de Lebó-Hamat (que sembla que caldria situar a Síria, a la vall del riu Orontes) fins al torrent d'Egipte (en el Sinai).

1Re 12,3 ens situa davant tota l'assemblea d'Israel reunida a Siquem amb la finalitat de fer unes queixes polítiques al nou rei Roboam.

En Jr 26,17 torna a aparèixer aquesta «assemblea del poble» en què es fa un judici contra Jeremies, que magistrats i profetes volen condemnar a mort.

Jr 31,8 ens situa davant una gran congregació («una gran gentada») —que inclourà el cec, el coix, l'embarassada i la partera— que Déu aplegarà dels extrems de la terra i que retornaran a la terra d'Israel.

Jl 2,16 ordena «santificar una assemblea» (BCI: «aplegueu la comunitat») i la TOB: «convoqueu una assemblea santa»). Es tracta d'un aplec de persones de fe per a celebrar una trobada religiosa per tal de demanar pietat al Senyor davant les afliccions presents.

En els Sl hi apareix diverses vegades *qahal* amb el sentit de «poble congregat» per a fer sentir la lloança al Senyor: «Anunciaré el teu nom als meus germans, et lloaré enmig de la congregació» (22,23). En 22,26 hi surt «una gran congregació» davant la qual el qui prega complirà els seus vots. En 35,18, aquesta mateixa gran congregació és l'àmbit on el jo que prega dóna gràcies al Senyor. En 40,10, la gran assemblea és qui rep l'anunci joiós de la justícia, la salvació o l'alliberament (*šédeq*). En el verset següent s'hi afegeix la fidelitat o lleialtat del Senyor (*emunà*), la seva salvació (*teixu'à*), el seu amor fidel i no trontollós (*hésed*) i la seva veritat (*émet*). En 107,32 la «congregació del poble» és el context on Déu ha de ser exalçat. En 149,1 la «congregació dels *hasidim*» (els piadosos, els fidels) és on s'ha de sentir el «càntic nou» i la lloança del Senyor.

Jb, en l'única ocurrència del mot, ens diu que s'alça davant l'assemblea i que crida auxili. Podem dubtar de les característiques d'aquestes persones aplegades, del seu propòsit, i ni tan sols podem estar segurs que siguin israelites.

La veu que parla en Pr 5,14 expressa que «gairebé he estat en tot mal enmig d'una assemblea i d'una comunitat», que segurament deu voler dir, com interpreta la BCI: «He estat a punt de sofrir grans mals enmig del poble reunit». Ens trobem probablement en una reunió del poble d'Israel, però no podem fer cap mena de precisió més. En aquest mateix llibre (26,26) hi trobem que la maldat d'un hipòcrita es revelarà «en una assemblea»; cal pensar que es tracta, de nou, d'israelites fidels.

Lm 1,10 ens situa davant el desastre de la destrucció de Jerusalem; el qui prega s'exclama perquè les nacions paganes han entrat dins el santuari, lloc de la «congregació», on no els era permès d'entrar segons Dt 23,4.

Esd parla d'una congregació molt gran d'homes, de dones i d'infants per plorar en abundància (10,1), aplegada al voltant d'Esdres, que prega, confessa i plora davant la casa de Déu. Esd 2,64 || Ne 7,66 ens dona el nombre de la congregació: 42.360 persones.

En Ne 5,3, el governador Nehemies obté l'aprovació de tota l'assemblea al seu clam a favor dels pobres i dels oprimits, als quals cal restituir terres i interessos. Aquesta assemblea, com a resposta a la proposta del governador, dona un «amen» i la lloança al Senyor.

En 2Cr 30,2,4 apareix una «assemblea de Jerusalem» que aconsella el rei i els prínceps per celebrar la Pasqua el mes segon.

En 2Cr 29 (4x) la congregació s'ha reunit per a oferir sacrificis al Senyor, per a prosternar-se davant d'Ell; en el capítol següent (9x) l'assemblea decideix la celebració de la Pasqua el mes segon; es tracta d'una congregació ben diversa, tal com expressa aquest text de sintaxi vacil·lant: «i es van alegrar: tota l'assemblea de Judà i els sacerdots i els levites i tota l'assemblea, els qui vénen d'Israel i els qui sojornen, els qui vénen de la terra d'Israel i els qui viuen a Judà» (2Cr 30,25).

La congregació de Judà i de Jerusalem en 2Cr —que és el llibre de tota la Bíblia on *qahal* apareix més vegades— demana ajuda al Senyor en temps del rei Josafat; fa un pacte —una aliança— «amb el rei» a la casa de Déu per a fer rei Joaix, l'infant supervivent de la matança que havia fet Atalia dels hereus del tron reial de Judà (23,3).

Un matís clarament diferenciat tenen els textos en què Israel es presenta com a comunitat congregada i organitzada, definida per l'experiència religiosa. Així, en Gn 28,3 Isaac demana la benedicció del Déu totpoderós perquè Jacob, a punt de fugir a casa de Laban, al país dels arameus, esdevingui una «congregació» (o «comunitat») de pobles. Aquesta mateixa expressió la trobem en el preàmbul de la benedicció de Jacob als fills de Josep (48,4).

En la benedicció de Jacob als seus fills, de Gn 49, hi trobem un ús estrany de *qahal* dins el conjunt dels sentits bíblics. En la secció referida a Simeó i Leví —blasmat per la seva violència contra els homes de Siquem,

que havien humiliat la seva germana Dina— es diu: «En el seu secret / consell / complot, no hi entris, ésser meu; a la seva congregació no t'uneixis, oh honor meu!» Aquí, l'aparició del mot en paral·lel amb *sod* dóna la idea que aquesta congregació (*qahal*) dels dos germans o de les seves tribus no té el sentit d'una comunitat amb valor religiós sinó d'un grup que s'aplega amb propòsits malvats i, per tant, lluny de la congregació feta per Déu.

En la narració dels preparatius de la festa de la Pasqua, abans de la sortida d'Egipte, l'Èxode ens parla de «la congregació de la comunitat d'Israel» (*qahal 'adat Yisrael*), que ha d'actuar conjuntament per a degollar l'anyell o el cabrit pasqual (Ex 12,6). En Ex 16,3, els israelites es consideren com una congregació que està a punt de morir de fam en el desert.

En el llibre del Lv es parla de fer l'expiació «per a tot el poble de la congregació» (16,33), és a dir, el poble que forma la comunitat d'Israel. En aquest llibre la congregació es defineix essencialment com una comunitat solidària respecte al pecat i que ha de complir les normes sacrificials prescrites per a eliminar-lo del seu interior.

En Nm 14,5 se'ns diu que «Moisés i Aaron va caure [en singular] sobre les seves cares [= es van prosternar] davant de tota la congregació de la comunitat dels fills d'Israel (*qahal 'adat bnay-Yisrael*)». En Nm 16,3 apareix per primera vegada la «comunitat del Senyor» (*qahal YHWH*; també en 20,4; Dt 23,2.3.4.9; 1Cr 28,8; Mi 2,5; en 1Cr 13,2: *qahal Yisrael*). Aquest text, situat en el marc de la revolta de Corè, Datan, Abiron i On contra Moisés, té una significació molt singular, atès que la resposta de Moisés i Aaron té una enorme densitat teològica: «Tota l'assemblea (*'edà*), tota ella, (són) sants i enmig d'ells (hi ha) el Senyor. Aleshores, per què us heu aixecat vosaltres mateixos sobre la congregació (*qahal*) del Senyor?» En Nm 16,33 hi llegim que «la terra es va cloure damunt d'ells i desaparegueren d'enmig de la comunitat»: és un advertiment molt sever sobre la seriositat i la responsabilitat que comporta formar part d'aquest grup singular. Aquest mateix tema, referit ara a l'àmbit cultural de la purificació, apareix en Nm 19,20.

Trobem en Nm 20,6 un matís important: «I vingué [*sic*] Moisés i Aaron de la presència de la congregació (*qahal*) a l'entrada de la tenda del trobament (*'ohel mo'ed*) i van caure sobre les seves cares. I va ser vista la glòria del Senyor per ells.» Notem que ens trobem davant uns àmbits delimitats: la comunitat congregada, d'una banda, i la tenda —santuari portàtil— i lloc de la manifestació de la glòria del Senyor, de l'altra. Tot és proper, però els llocs són, des d'un punt de vista simbòlic, ben delimitats.

Aquest mateix capítol 20,12 de Nm ens presenta el grup dels congregats com a realitat molt singular als ulls de Déu mateix: «I el Senyor va dir a Moisés i a Aaron: “Atès que no heu cregut en mi per a santificar-me [: per a manifestar la meva santedat] als ulls d'Israel, per això no portareu aquesta

congregació al país que els he donat.”» Déu té uns objectius per a Israel —portar-los a la Terra Promesa per Ell als pares—, que és la comunitat congregada per Ell mateix. Aquest fet comporta una exigència molt gran per als dirigents que Déu els ha donat, però aquests no han tingut fe i no han sabut manifestar la santedat de Déu. Aquesta *qehal*, doncs, ha de ser una comunitat de fe i de salvació.

Aquesta congregació rep la seva identitat d'un fet singular: l'escolta de les paraules del Senyor. Així escoltem que: «Les paraules aquestes va parlar el Senyor a tota la vostra congregació a la muntanya [...]» (Dt 5,22). La singularitat ve del fet de *poder escoltar* les paraules del Senyor: aquest és el nucli de la comunitat d'Israel i, penso jo, l'únic manament real que rep, tal com ho expressa la professió de fe de Dt 6,4: «ESCOLTA, Israel!», amb lletres grans en el manuscrit del Còdex Leningradensis. Ens trobem, doncs, davant una constatació paradoxal en cert sentit: Israel, la comunitat congregada, ho és pel fet que el Senyor li ha parlat, i el gran manament que rep és escoltar. Som, doncs, davant un cercle realment virtuós en l'experiència espiritual d'Israel.

Israel és també una comunitat de lloança a Déu: «I Moisès va parlar [= pronunciat] a les orelles de tota la comunitat d'Israel les paraules d'aquest càntic fins que van ser acabades totes elles» (Dt 31,30).

Algunes de les lleis del Dt imposen condicions per a pertànyer a aquesta comunitat, que és santa perquè té el Senyor enmig d'ella: així els bastards no en poden formar part (23,3), o els homes que tenen els testicles esclafats o que tenen el penis amputat (23,2); els descendents dels edomites o dels egipcis, a partir de la tercera generació, podran entrar-hi (23,9). En 1Cr 28,8 David fa unes noves afirmacions importants sobre la categoria teològica d'aquesta realitat que és «la congregació del Senyor»: «I ara, als ulls de tot Israel —la congregació del Senyor— i a les orelles del nostre Déu: “observeu i cerqueu [de complir] tots els manaments del Senyor, el vostre Déu, a fi que pugueu posseir aquesta bona terra i deixar-la com a herència als vostres fills després de vosaltres, per sempre”.» El que és constitutiu d'aquesta comunitat és que es troba a «les orelles del nostre Déu» (*be-'ozney Eloheynu*): aquesta metàfora insòlita per a designar la presència de Déu comporta una relació personal molt pregona: la comunitat congregada pel Senyor és un grup privilegiat perquè Déu l'escolta. La resposta adequada a aquesta situació és el fet de *guardar* i *cercar* la manifestació de la seva voluntat.

L'aparició del terme en Mi 2,5 es troba en un oracle d'amenaça contra els extorsionadors i lladres, que es quedaran sense part en l'heretat de l'assemblea del Senyor.

L'única ocurrència del mot en Js ens situa de nou davant una comunitat ben diversa que es caracteritza per l'escolta de la paraula. Es tracta d'una

paraula escrita; apta, doncs, per a ser llegida, escoltada i recordada: «No hi va haver paraula de tot el que havia manat Moisès que Josuè no llegís davant tota la congregació d'Israel i les dones, i l'infant i l'emigrant [: el qui sojorna] que camina enmig vostre» (Js 8,35).

En la tradició deuteronomista, la comunitat d'Israel rep la benedicció del rei Salomó en el moment de la dedicació del temple (1Re 8,14 || 2Cr 6,3; 1Re 8,55) i el rei, alhora, beneeix el Senyor (1Re 8,22 || 2Cr 6,12) «davant tota la comunitat d'Israel».

En Esd 10,8 parla de *qahal ha-golà*, «la congregació dels exiliats / deportats / repatriats». Aquest grup també es presenta com una comunitat que té obligacions: el fet de pertànyer-hi demana el compromís d'assistir a la reunió convocada per Esdres: l'amenaça és que els seus béns seran consagrats a extermini (o, potser: seran confiscats) i ell serà separat de la congregació. Aquesta assemblea pren decisions que afecten el seu futur (10,12), i designa uns caps perquè estiguin dempeus (= es quedin) en representació de tota l'assemblea.

En Ne trobem que la congregació és aquell grup humà divers —el relat ens parla d'«home i fins a dona, i tot el qui tenia discerniment per a escoltar (= el qui era capaç de comprendre el que sentia)»— que escolta la Torà. El pasatge remarca que «les orelles de tot el poble (eren) vers el llibre de la Torà» (8,3), que era llegit per Esdres. Aquesta mateixa congregació construeix unes cabanyelles per a viure-hi durant els dies de la festa. El narrador ens fa notar (8,17) que aquesta assemblea viu una alegria immensa. La darrera aparició de *qahal* en Ne constata que hi ha persones —l'ammonita i el moabita— que mai no entraran en la congregació de Déu (*qahal ha-Elohim*) (13,1) perquè «no havien vingut davant dels fills d'Israel amb pa i amb aigua, i [Moab] havia llogat contra ell Balaam per a maleir-lo» (13,2). Hi ha una dimensió d'ètica històrica en la perspectiva que mou aquesta decisió tan severa.

3.2. *Els no-israelites*

Jr 50,9 usa *qahal goyim gedolim*, «una lliga de grans nacions» que el Senyor desvetlla des del país del nord, que pujaran contra Babilònia. Es tracta d'un grup humà aplegat per a un propòsit determinat. Aquí es tracta d'un oracle profètic que remet a l'acció de Déu, que suscita comunitats humanes perquè actuïn en la història.

Ez 17,17 empra el sintagma *qahal rab*, «una gran companyia [de soldats]» per a referir-se als soldats egipcis que no defensaran Sedecies el rei vassall de Judà que ha trencat el pacte amb Nabucodonosor de Babilònia. De nou, en 23,24, intervenen els *qahal amim*, «una congregació de pobles» [:els pobles

aliats], referència a babilonis, caldeus i assiris que atacaran Judà i Jerusalem. Variants d'aquest mateix concepte es troben en altres passatges d'Ez on parla de «cavallers i una coalició (o una host, potser: *qehal*) i un poble gran», que sembla que vol dir «una host de molts soldats», «un gran exèrcit», per a referir-se als exèrcits de Nabucodonosor que atacaran la ciutat estat de Tir (Ez 26,7). En Ez 32,3 amenaça el faraó d'Egipte amb una xarxa «en / amb una host (*qehal*) de molts pobles» (expressió de sentit obscur). En Ez 32,22-23 el profeta parla d'Assíria i de «tota la seva assemblea / companyia»: el sentit torna a ser obscur; sembla com si es referís a la cort del rei o a l'assemblea dels assiris. En la profecia contra Gog del capítol 38 el mot apareix diverses vegades fent referència a les tropes d'aquest personatge misteriós.

En altres passatges d'Ez, *qehal* es refereix a una colla de gent que actuaran amb violència contra la prostituta Jerusalem (16,40; 23,46-47). Finalment, en Ez 27,27.34, *qehal* fa referència, gairebé amb tota probabilitat, a la tripulació dels vaixells mercants de Tir.

El Sl 26,5 parla d'una «congregació dels qui fan el mal»: aquí s'ha de referir a israelites que actuen d'una manera malvada.

3.3. El Sl 89,6 esmenta un *qehal qedoixim*, «assemblea o congregació de sants», que se sol interpretar com una cort d'àngels que celebra el prodigi o meravella del Senyor i la seva fidelitat.

3.4. Les «ombres» o «els esperits» formen en Pr 21,16 una congregació, assemblea, comunitat o companyia, on reposarà el qui s'aparta o s'esgarria del camí assenyat (*dérekh haskel*) o del bon sentit.

4. El verb *qahal* té 19 ocurrences en el tema verbal nifal (Ex 32,1; Lv 8,4; Nm 16,3; 17,7; 20,2; Js 18,1; 22,12; Jt 20,1; 2Sa 20,14; 1Re 8,2; 2Cr 5,3; 20,26; Est 8,11; 9,2.15.16.18; Jr 26,9; Ez 38,7) i 20 en hifil (Ex 35,1; Lv 8,3; Nm 1,18; 8,9; 10,7; 16,19; 20,8.10; Dt 4,10; 31,12.28; 1Re 8,1; 12,21; 1Cr 13,5; 15,3; 28,1; 2Cr 5,2; 11,1; Jb 11,10; Ez 38,13).

El sentit bàsic en nifal és «reunir-se en assemblea, aplegar-se».

En Ex 32,1 el motiu de l'aplec del poble és demanar a Aaron que els faci uns déus que els vagin al davant, perquè Moisès ja triga massa a baixar de la muntanya.

En Jt 20,1 la congregació (*edà*) es va reunir en assemblea a Mispà per declarar la guerra a la tribu de Benjamí per venjar la mort de la concubina del levita.

En altres casos la congregació (*edà*) es reuneix a la porta de la tenda del trobament per a fer el revestiment d'Aaron i dels seus fills com a sacerdots (Lv 8,4); en 1Re 8,2 || 2Cr 5,3 són els homes d'Israel els qui es reuneixen amb el rei Salomó per a celebrar la festa del mes d'*etanim*, que segurament deu ser la dels Tabernacles. En 2Cr 20,26 el motiu de la congregació és que la gent de Josafat es van reunir a la vall de la Benedicció, on van ser beneïts pel Senyor.

En Nm 16,3; 17,7; 20,2 el motiu de la congregació de la gent és anar contra (*al*) Moisès i Aaron en el moment de la revolta de Corè, Datan, Abiron i On; i també en l'episodi de les aigües de Meribà. Es tracta, doncs, d'un amotinament contra l'autoritat dels caps del poble escollits per Déu.

En Jr 26,9 trobem el poble aplegat al voltant de Jeremies al temple del Senyor; quan aquest ha profetitzat la destrucció del temple i de la ciutat de Jerusalem.

En Js 22,12; 2Sa 20,14; Ez 38,7; Est 8,11; 9,2.15.16.18 el verb és usat per a indicar un aplec de gent amb finalitats guerreres (defensar-se o atacar).

En Js 18,1 hi llegim: «I tota la congregació (*edà*) dels fills d'Israel es va aplegar a Siló. I instal·laren allà la tenda del trobament. I el país va ser sotmès davant d'ells.» Es tracta, doncs, d'un aplec després de la campanya de conquesta del país. Un cop reunits, la instal·lació de l'arca —santuari portàtil— manifesta el sentit que té ser «la congregació dels fills d'Israel»: una comunitat que té sentit i raó de ser quan es reuneix al voltant d'allò que significa la presència misteriosa del Senyor enmig d'ells.

El sentit bàsic en hifil és *convocar* i *reunir*. En Ex 35,1 Moisès convoca tota la comunitat dels fills d'Israel (*adat beney-Yisrael*) i els diu: «Aquestes són les paraules que el Senyor ha manat per fer a vosaltres.» Es tracta d'escoltar unes paraules, que vénen del Senyor, i que, per això, cal que siguin posades en pràctica en la congregació.

És fonamental per a comprendre el sentit teològic del verb *qahal* el text de Dt 4,10: «El dia que vas estar dempeus davant el Senyor, el teu Déu, a l'Horeb —en dir-me el Senyor: “Convoca'm el poble i els farà escoltar les meves paraules: que aprenguin a témer-me tots els dies que ells visquin sobre la terra i als seus fills (ho) ensenyaran.”» Notem que és Déu qui ordena que el mitjancer, Moisès, li convoqui el poble, i l'objectiu d'aquesta convocatòria és el fet que Déu mateix els farà escoltar les seves paraules, que han de ser apreses i transmises als fills al llarg de tota la vida.

En Dt 31,12 hi aprenem que aquesta comunitat és diversa: «Els homes i les dones i l'infant i el teu immigrant [= el qui sojorna aquí, sense ser un habitant permanent] que (és) dins les teves portes.» L'objectiu d'aquest imperatiu de convocatòria és «perquè escoltin i perquè aprenguin i temin el Senyor, el vostre Déu, i guardin/observin per fer totes les paraules

d'aquesta Torà.» Hi ha un programa de vida darrere l'ordre de reunió: escoltar és l'objectiu principal; els qui vénen tot seguit en són els corolaris: aprendre, témer = venerar, vetllar o ser curós per fer/actuar segons el programa de les paraules que recull la Torà, que és una oferta per a viure (Dt 30,16).

En Dt 31,28 és Moisès qui mana que siguin convocats al voltant seu els ancians i els oficials de les tribus a fi que ell pugui parlar a les seves orelles «les paraules» del seu càntic darrer.

En Lv 8,3 el Senyor mana a Moisès que reuneixi la congregació (*ʿedà*) a la porta de la tenda del trobament perquè anava a investir Aaron en el càrrec sacerdotal que li havia conferit. En Nm 8,9 el motiu de l'ordre de convocatòria és la consagració dels levites. En 1Re 8,1 || 2Cr 5,2 la causa de la congregació dels ancians i caps d'Israel és el trasllat (literalment: «per fer pujar») l'arca de l'aliança del Senyor al temple que ha acabat de ser construït i consagrat. En 1Cr 13,5 el motiu de la reunió convocada per David és el trasllat de l'arca de Déu des de Quiriat-Jearim; i en 1Cr 15,3 de nou es tracta de traslladar l'arca. En 1Cr 28,1 David convoca tots els prohoms d'Israel per a fer-los saber que serà el seu fill Salomó qui construirà el temple.

En Nm 1,18 el motiu de la convocatòria de tota la comunitat (*ʿedà*) és el cens del poble que Déu havia manat de fer a Moisès.

En Nm 16,19 és Corè qui convoca tota la congregació (*ʿedà*) contra (*ʿal*) Moisès. Això causarà la indignació del Senyor i la destrucció dels revoltats.

En Nm 10,7; 1Re 12,21 i 2Cr 11,1 es tracta de reunir el poble per a la guerra, d'una mobilització, doncs.

En Nm 20,8.10 el motiu de la convocatòria de la congregació (*ʿedà*) és l'assistència al signe prodigiós, ofert pel Senyor, de la roca que donarà aigua perquè en pugui beure la congregació i el bestiar.

En Ez 38,13 es tracta d'una congregació de tropes estrangeres, reunides per a emparar-se del botí dels pobles d'Aràbia (Saba, Dedan i els mercaders de Tarsis).

En Jb 11,10 es tracta —sembla, perquè el text és el·líptic— de convocar el tribunal.

5. El substantiu *qehil·là* designa una assemblea, un grup amb una identitat comuna: «l'assemblea de Jacob» (Dt 33,4), que ha rebut com a possessió la Torà; aquesta és precisament la marca de la seva identitat.

El mot torna a aparèixer en Ne 5,7, en què el governador reuneix una assemblea gran contra els qui fan préstecs d'usurer als propis germans.

6. El nom o títol *Qohèlet*, que és el nom en clau que amaga el savi de Jerusalem que hi ha darrere del llibre del Cohèlet, és enigmàtic: des del punt de vista morfològic sembla un participi *qal* femení singular de l'arrel *qahal*. La raó d'aquesta aparença femenina del nom no s'ha pogut explicar mai. Sembla que potser vol dir «el qui aplega» (sentències de saviesa?, la comunitat?). La forma *Ekklesiastês* de la Septuaginta fa pensar «en aquell qui és membre» (o potser cap) d'una *ekklèsia* o congregació.

7. *Maqhel* apareix sols dues vegades en els Sl, i sembla que té el sentit d'«assemblea», «reunió del poble» (Sl 26,12; 68,27) amb la finalitat de beneir el Senyor.

8. Les conclusions teològiques a què aquesta recerca de caràcter filològic ens permet d'arribar són ben interessants.

Cal fer esment, en primer lloc, del mot *synagôgê*, que no hem estudiat però que va molt relacionat amb l'arrel *qahal*. La síntesi d'aquesta qüestió que ofereix H. Frankemölle és òptima:

La LXX utilitza uniformement *synagôgê* per a traduir el mot hebreu *édâ* [...] mentre que *qâhâl* (*q'hal yhwh*) és traduït unes vegades per *synagôgê* i unes altres per *ekklèsia*. Com que això passa d'una manera homogènia en els diversos llibres, les preferències dels traductors podrien haver estat decisives. Sobre la base d'aquesta història lingüística, i per influència de la LXX (en què *synagôgê* comprenia dos mots hebreus), *synagôgê* podria haver servit amb tota naturalitat per a l'autodesignació de la comunitat cristiana si el judaisme contemporani no hagués fixat ja plenament el significat primari del terme en el sentit físic de «casa per a l'assemblea» [...].

Per això, la pràctica jueva contemporània va constituir la raó no teològica del fet que els grups cristians escollissin *ekklèsia* com a autodesignació; aquesta elecció no es pot explicar [...] per un influx directe de la LXX, i *ekklèsia* no s'ha d'entendre com una actitud contrària a la sinagoga i a la història de la salvació [...].

La decisió fonamental de la comunitat primitiva de Jerusalem i dels hel·lenistes en contra de *synagôgê* i a favor d'*ekklèsia* podria haver estat determinada primàriament per l'ús lingüístic contemporani (*synagôgê* com a edifici), juntament amb consideracions teològiques secundàries [...]. Atès que el sintagma *ekkèsia tou theou / kyriou* (cf. *synagôgê kyriou* Nm 16,3; 20,4; 27,17; 31,16 i pàssim) com a designació d'un grup es troba documentat en els escrits més antics del Nou Testament (1Te 2,14; Ga 1,13 i pàssim), l'ús del mot en el Nou Testament aborda el problema de la continuïtat evocat per la polaritat entre Israel i l'Església [...]. El mot *synagôgê* no podia realitzar aquesta funció

per als cristians, malgrat la important història teològica que presenta en la LXX.¹⁰

Hem observat que l'arrel *qhl* és rica en significats: l'anàlisi minuciosa de gairebé tots els textos bíblics on apareix ens ha permès de veure que una bona colla de textos són intrascendents des del punt de vista del que ha passat a significar en la biblioteca del Nou Testament el mot *ekklèsia*.

Allò que és l'Església per als cristians, ho podem intuir sols a partir del *sentit fort* que la Bíblia hebrea dóna als textos que parlen de la «congregació» referida a Israel com a comunitat aplegada al voltant del Senyor, especialment en relació amb la seva paraula i amb la lloança que aquells que s'han sentit cridats a ser membres del poble de congregats li ofereixen.

Les comunitats de les primeres seguidores i seguidors del Senyor Jesús ressuscitat van intuir que aquella experiència dels antics ara es renovellava d'una manera meravellosa en les seves comunitats, on es partia el pa, s'escoltava la paraula i tots junts deien «salms, himnes i càntics de l'Esperit, cantant al Senyor i lloant-lo en el vostre cor» (Ef 5,19).

Joan FERRER COSTA
Universitat de Girona
Facultat de Lletres
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 GIRONA
CATALONIA (Spain)

(acabat en data 03-01-2016)

10. « συναγωγή », en H. BALZ – G. SCHNEIDER (eds.), *Diccionario exegético del Nuevo Testamento*, vol. 2, Salamanca 1996, col. 1557-1558.